

З ІСТОРІЇ ОУН ТА УПА

УДК 341:162.55

Дмитро Веденєєв, Олександр Лисенко
(Київ)

ПРОБЛЕМА ОЦІНКИ ДІЯЛЬНОСТІ ОУН ТА УПА: ПОЛЕ КОНФРОНТАЦІЇ АБО СФЕРА ПОРОЗУМІННЯ?

Стаття присвячена проблемі оцінки діяльності ОУН та УПА. Розкриваються особливості суспільних рефлексій та пошук шляхів консолідованої оцінки цієї сторінки вітчизняної історії.

Ключові слова: *ОУН, УПА, український націоналізм, національно-визвольний рух, політика пам'яті.*

Українська держава докладає зусиль до справедливої оцінки історії національно-визвольного руху. Суспільно-політичне значення цих заходів обумовлено необхідністю усунення конфронтаційних моментів у масовій свідомості як однієї з передумов формування консолідованої української політичної нації.

Важливим кроком на цьому шляху став і Указ Президента України від 14 жовтня 2006 р. № 879 «Про всебічне вивчення та об'єктивне висвітлення діяльності українського визвольного руху та сприяння процесу національного примирення». Він, зокрема, висунув завдання «всебічного вивчення та об'єктивного висвітлення участі українців у Другій світовій війні», «здійснення ґрунтовних наукових досліджень, ... видання історичної та науково-популярної літератури з цих питань» з метою подальшої підготовки законопроекту про український національно-визвольний рух 20–50-х років ХХ століття¹.

Зауважимо, що запропонований до розробки законопроект здатен стати своєрідним «містком» для загальнонаціонального (міжрегіонального) порозуміння через історію. Справді, потужні повстанські рухи 1919 — початку 1920-х рр., збройний опір примусовий колективізації, інші форми народного спротиву охоплювали далекі від Карпат Придніпров'я, Поділля, Таврію, Приазов'я, Полісся, Донбас, але їх головний рушійний мотив був тотожним — радикальний опір спричинило масоване насильство над звичним укладом господарювання й духовного життя.

Як бачимо, за умов заборони ст. 15 Конституції України «обов'язкової ідеології» наголос робиться не на відродженні директивного стилю управління науковою творчістю (в дусі пріснопам'ятних «тез ЦК КПРС», які містили «генеральну лінію» в оцінці складних історичних подій), а на творенні науково-просвітницького доробку фундаментальних знань як запоруки конструктивних змін у суспільній свідомості. Цьому сприятиме й законодавче закріплення статусу національно-визвольного руху — важливого (хоча і не єдиного) історичного компоненту сучасного державного суверенітету України.

Нині вкрай важливо вивести проблему оцінки українського самостійницько-державницького руху з ірраціональної площини. Цьому сприятиме неупереджена відповідь на ключове питання: чим обумовлена непримиренність у поглядах на проблему ОУН та УПА? Назвемо лише основні, на нашу думку, причини:

- живучість стереотипів, що з'явилася у гострому протистоянні двох суспільних систем за часів «холодної війни»;
- ідейно-політичне розшарування українського народу, що перешкоджає формуванню громадянського суспільства;
- протистояння навколо визначення шляхів майбутнього розвитку України, її міжнародної орієнтації, що, до того ж, ускладнюється цілеспрямованими зовнішніми впливами;
- наявність регіональної історичної пам'яті та суттєвих соціокультурних відмінностей між різними історичними землями України, які закладалися задовго до 1917 року;
- ерозія духовно-культурного поля, раціональності самого мислення народу внаслідок ураження свідомості маніпулятивними інформаційними технологіями, яке відбувається з часу «перебудови»;
- відсутність зрозумілої та прийнятної для більшості народу державної ідеології консолідації, незавершеність процесу формування української політичної нації.

Зауважимо, що розуміння всієї складності такого феномену як національно-визвольний рух неможливе в рамках полярного, «мітингового» мислення. Події в Західній Україні — це складне переплетіння національно-визвольних змагань із громадянською війною. Глибинною причиною цієї «неоголошеної війни» були небажання правлячих кіл СРСР дати реальний суверенітет суб'єктам федерації та ініційований тоталітарним режимом форсований характер змін суспільно-економічного, та духовно-культурного устрою специфічного західного регіону України, які протікали у супроводі репресивних заходів.

Особливого драматизму додавало те, що збройний конфлікт в Західній Україні відбувався у вирі катаклізмів світової історії ХХ ст.: Другої світової війни 1939–1945 рр. та міжблокового протистояння 1945–1991 рр.

Зауважимо: як би хто не ставився до руху ОУН та УПА, важко не визнати очевидну річ — його стратегічною метою було відродження Української Самостійної Соборної Держави, інакше кажучи — тієї держави, в якій ми зараз живемо. Жоден програмний або пропагандистський документ ОУН ніколи не ставив завдання боротьби за суверенітет лише Західної України, за творення там окремої держави.

Інша річ, що незалежність і територіальна цілісність сучасної України має багато історичних складових: тисячолітня традиція державотворення, Українська революція і державність 1917–1920 рр., національно-визвольні рухи, порятунок наших народів від нацизму та об'єднання основних етнічних українських земель в рамках єдиної держави (хоча і квазі-державності у вигляді УРСР) в результаті Перемоги у Великій Вітчизняній війні. І ніколи наша *спільна історія* не перестане бути «полем бою», якщо сучасники розглядатимуть минуле вибірково, не бажаючи бачити все її розмаїття і непростий вплив на теперішній статус-кво України. Тут не місце для легковажних трактувань — візьміть, хоч б відому тезу про «зміну однієї окупації іншою» в 1943–1945 рр. Кому ж, у такому разі, належить віддати «заради відновлення історичної справедливості» Галичину, Волинь, Північну Буковину, Південну Бессарабію?

На жаль, замість виваженого підходу йде тиражування односторонніх, політично заангажованих концепцій, механічний переспів офіційних радянських або політизованих еміграційних доктрин. Нерідко наміри подолати комплекс «меншовартості» політичної історії української нації супроводжуються творенням міфів, спрощеними тлумаченнями складних історичних подій, кон'юнктурними інтерпретаціями.

Втрачається раціональне відчуття тієї розумної грані, за якою ексцеси минулого вже деструктивно впливають на сьогодення й перспективу розвитку країни. Вірно писав Ф. Ніцше: «Надлишок історії шкодить життю. До тих пір, поки минуле буде зображуватися як щось гідне наслідуванню і як доступне наслідуванню і здатне повторитися ще раз — до тих пір історії, звичайно, загрожує небезпека піддатися перекрученню, прикрашенню і в силу цього зближення з вільним вимислом... Монументальна історія вводить в оману за допомогою аналогій: мужніх вона шляхом спокусливих паралелей надихає на звитягу відчайдушної сміливості, а захоплення перетворює у фанатизм; коли такого гатунку історія западає в голови здібних егоїстів і злодіїв-мрійників, то в результаті піддаються руйнуванню царства, вбиваються володарі, виникають війни і революції...»².

Природно, що історія збройного конфлікту в Західній Україні 1939–1950-х рр., протиборство між націоналістичним рухом та його противниками ще довго буде залишатися дискусійною в науці та контрверсійною в суспільно-політичній думці.

Проте в умовах, коли Основним Законом України гарантовано право на свободу думок і поширення інформації, свободу наукової творчості (ст. 15, 34, 54 Конституції України), історики мають всі необхідні передумови для формування справді наукової моделі минулого нашої держави і земель України в протяжній історичній ретроспективі. Сприяння консолідації та розвитку історичної свідомості української нації, поряд із піклуванням про етнокультурну та релігійну самотність інших народів і національних меншин віднесено до завдань держави ст. 11 Конституції України.

Плюралізм поглядів на минуле став різновидом втілення законного права громадян на творення й отримання інформації. Натомість ми спостерігаємо дивну картину: замість суто наукового трактування минулого із застосуванням широкої (і доступної тепер) джерельної бази, сучасних методів досліджень частина істориків в силу тих або інших причин механічно пристає на обмежені й упереджені концепції інтерпретації складних проблем минулого України, тієї ж історії національно-визвольного руху, Української революції, радянського періоду історії України тощо. Концепції, переважно породжені політичною заангажованістю, соціальним замовленням, атмосферою міждержавної воєнно-політичної конфронтації, «психологічної війни» тощо.

Однак суперечності довкола спільного минулого виходять далеко за притаманне плюралістичному суспільству розмаїття поглядів на проблеми духовно-інформаційної сфери. Те, що незрідка відбувається навколо оцінок подій минулого у вирі політичного протистояння, цілком вкладається в одну із визначених ст. 7 Закону України «Про основи національної безпеки України» загроз національним інтересам і національній безпеці України — «намагання маніпулювати суспільною свідомістю, зокрема шляхом недостовірної, неповної або упередженої інформації». В той же час згаданий Закон відносить «зміцнення політичної і соціальної стабільності в суспільстві» до числа пріоритетів національних інтересів.

Слід визнати, що ситуація у сфері історичної свідомості та фундаментальних досліджень віддзеркалює негаразди, що переслідують Україну у період, який прийнято доволі беззмістовно називати «перехідним». Тут спостерігаються складне нашарування й зіткнення різних пластів інформації та тлумачень спільного минулого.

З одного боку, даються взнаки деформації історичної свідомості, що склалися у радянський період: месіанізм, денационалізація, дегуманізація (примат класово-партійних цінностей), схематичне, вульгарно-детерміністське сприйняття історичного часу і процесів, порушення спадковості історичного розвитку (боротьба з «реакційними» теоріями, замовчування окремих періодів і подій), надмірна політизованість й етатизм, монополі-

зація права на істину³. За уважного аналізу не важко помітити, що чимало з зазначених хиб історичної науки та свідомості стали «надбанням» сучасного наукового й духовного простору в Україні.

Діють і модерні фактори. На думку експертів Національного інституту стратегічних досліджень, найбільш гострими проблемами розвитку історичної свідомості сучасного українського суспільства є такі:

- відсутність у значної частини населення України єдиної національної і державної ідентичності (за даними опитувань 2004 р. громадянами України перш за все вважали себе 44% опитаних, дотримувалися локальної ідентифікації — 37%, майже 11% вважали себе громадянами колишнього СРСР, дотримувалися суто національної ідентифікації — понад 3%);

- наявність суттєвих регіональних відмінностей в історичній свідомості, причому у східних регіонах переважала регіональна або радянська самоідентифікація, в західних і центральних — чітка національна та державна ідентичність. Водночас це супроводжувалося відмінностями у виборі геополітичних, культурних орієнтацій, політичних та соціально-економічних пріоритетів. За соціологічними опитуваннями квітня 2005 р., за незалежність України у східному регіоні висловлювалося 64% респондентів, південному — 70, центральному — 81, західному — до 90%. Водночас у 5 областях Сходу України станом на 2004 р. зосереджувалося 40% основних засобів держави, 55% промислового виробництва, 22% — сільськогосподарського та третина інвестицій в основний капітал;

- прояви національної ворожнечі, шовінізму, національної або релігійної нетерпимості з боку окремих політичних сил, громадських організацій, персон, ЗМІ;

- консервація в історичній свідомості елементів тоталітаризму, що активно роздмухується деякими політичними силами;

- наявність у суспільній свідомості полярних, політично заангажованих та емоційно перевантажених оцінок важливих подій вітчизняної історії, що ускладнює діалог між певними суспільними групами;

- недостатній рівень розвитку фахової історичної дослідницької діяльності та історичної освіти;

- поширення ЗМІ перед широкою аудиторією з комерційних або вузько корпоративних інтересів перекрученого, фальсифікованого інформаційного продукту на історичну тематику;

- занедбаний стан пам'яток історії та культури.

До цього можна додати відсутність чітко продуманої, перспективної державної політики у сфері історичної пам'яті. Спеціалісти згаданого Інституту вважають одним зі способів подолання конфліктогенності в сфері історичної свідомості «впровадження практики оприлюднення аргументованих офіційних оцінок найбільш значущих історичних подій (на основі їх

глибокого всебічного попереднього вивчення і обговорення висококваліфікованими фахівцями)»⁴.

Водночас, за намаганнями подолати наслідки тоталітаризму в сфері історичної свідомості (виправдані або мімікровані під боротьбу з «ганебним минулим») незрідка поза увагою залишається руйнування традиційної ментальності та історичного духовного поля процесами глобалізації (що притаманне і для інших пострадянських держав).

Як це не дивно, але частина національної (націонал-патріотичної, націонал-демократичної за самоназвою) інтелігенції або не помічає цих загроз духовному виміру буття українського народу, або свідомо не звертає на це уваги. Виникає очевидне протиріччя, адже поняття «націонал-патріот» і «борець зі спотворенням історії України» майже винятково асоціюється із прозахідно налаштованою людиною. В той же час найбільш реальна загроза об'єктивному, повноцінному розвитку пізнання, формуванню національної історії походить наразі саме в контексті процесів глобалізації. У порівнянні з інформаційно-технологічними та фінансовими можливостями глобалізації скромними виглядають віджилі релікти історичної свідомості «вітчизняного походження», яких і справді доцільно позбуватися.

Можна припустити, що у перспективі тематика боротьби ОУН та УПА може стати жертвою «уніфікації» вітчизняної історії. Справа в тому, що власне націоналізм (якщо не застосовувати цю дефініцію у лайливому значенні, притаманному радянській історіографії або сучасній ліворадикальній ідеології), означає рішуче обстоювання національних інтересів, збереження національної культури, духу та героїчної історії нації в широкому розумінні цього слова. Незважаючи на зовнішнє протистояння, ветеранів Великої Вітчизняної війни і колишніх учасників руху ОУН та УПА об'єктивно єднає відданість обстоюванню права українського народу на вільний розвиток без зовнішнього втручання, чужої експансії, заради чого вони йшли на величезні жертви.

Саме це і не вкладається у стратегію нівелювання «власного шляху», традиційних культур, властивих глобалізму. І Велика Вітчизняна війна, і самостійницький рух ризикують опинитися у реєстрі «небажаних» тем стандартизованого під «долучення до цивілізованого світу» історичного світогляду українського народу.

За «методологічної розгубленості» української фундаментальної гуманітарної науки в трансформаційний період спостерігається зниження теоретичного рівня багатьох праць з вітчизняної історії, тиражування тих чи інших односторонніх, політично заангажованих концепцій аж до механічного переспіву радянських або еміграційних концепцій (включаючи суперечності в оцінках минулого, що законсервувалися між різними політичними угрупованнями діаспори).

Як слушно зазначав знаний український історик Я. Дашкевич, у деяких сучасних дослідників спостерігається «спалах псевдоісторичної фантастики», «ідеологічна закомплексованість «в душі націоналізму, комунізму, клерикалізму тощо»⁵. Дається взнаки послаблення професійної підготовки за «непрестижним» у ринковий час фахом історика.

Слід враховувати, що формування нового бачення вітчизняної історії здійснювалася кваліфікованими, але привченими до «коливань разом з генеральною лінією» спеціалістами (якщо в кінці 20-х серед істориків члени партії становили 7%, то в 1983 р. — 68%)⁶. Багатолітній вплив соціального замовлення, жорстко-директивного стилю управління гуманітарною сферою, ізоляції від світових шкіл розвитку історичної науки, загроза застосування різноманітних санкцій до нестандартно мислячих науковців й дотепер виявляється у формі вкоріненого остраху перед розправою за «вільнодумство». Стереотипи комуністичних часів заперечувалися насадженими комуністичною ж системою методами, в душі непримиренності до багатоманіття думок й опонентів, з майже інстинктивним прагненням до «правильності» та «ідейної витриманості».

У перші роки після розпаду СРСР давалися взнаки вакуум на місці відкинутої офіційної марксистсько-ленінської ідеології, прагнення відмежуватися від нав'язаних пропагандистською машиною віджилих стереотипів. Водночас, спроби підвести новітню ідеологічну базу під процес суверенного державотворення, піднесення націонал-патріотичних та націоналістичних настроїв спостерігався практично у всіх пострадянських та посткомуністичних державах.

Особливий акцент робився на тих реальних або сконструйованих історичних подіях, що входили до «реєстру образ», заподіяних «імперським центром», «імперськими націями», «комунізмом» тощо, а також тих, що доводили відрубність власної нації від поневолювачів. Паралельно із плеканням своєрідного історичного мазохізму творилися й «героїчні схеми» некритичного вихваляння своїх народів, незрідка замішані на ненависті до певних етносів, сліпому запереченні всього, що не вкладалося в лещата кон'юнктурних «дискурсів».

Різні суспільно-політичні сили безапеляційно зараховували себе до носіїв «історичної правди», хоча ця псевдонаукова дефініція на ділі виявлялася лише упередженими, односторонніми тлумаченнями подій, через які пролягла своєрідна лінія фронту ідеологічних баталій.

Ситуацію, в якій опинилися гуманітарії країн комуністичного блоку після його розпаду, влучно проаналізував угорський філософ Й. Бібо ще на початку 1990-х рр. В країнах Центральної та Східної Європи, писав він, «набуття національної спільноти не було пов'язане з визволенням людини». У суспільствах «виник такий психологічний настрій, якому притаманний

стан істерії, і в якому відсутня здорова рівновага між реальним, можливим і бажаним».

Спостерігалось «підвищене прагнення до документального обґрунтування свого буття й внутрішня невпевненість, національна пихатість й несподіване раболіпство, постійне декларування своїх досягнень і очевидне применшення справжньої цінності цих досягнень... Більшість цих народів живуть пам'яттю про колишню славу або мріями про майбутню державу. Ще меншу терплячість виявляють вони, коли хтось намагається розвіяти їх мрії, які не справдилися, однак все ще плекаються... Все, що коїлося «в інтересах нації» (навіть фальсифікації та вбивства), було святим і не підлягало сумнівам». У суперечностях щодо історії країни-сусіди «намагалися використовувати по відношенню одна до одної ті ж методи впливу, котрим вони навчилися у імператорів».

«Розквітла, — зазначав Й. Бібо, — вкрай сумбурна політична публіцистика, яка оперує фальшивими категоріями». Діячі «національної науки» перейшли до «наукового» обґрунтування історичного, а за відсутністю такого — доісторичного права нації на існування, її місії, яка виправдовує самостійне, суверенне національне буття, «наукових» аргументів у територіальних суперечностях... Така «наука» привчила національну еліту виходити не з реальної дійсності, а з вимог, які висуваються навколишньому світу, не з об'єктивних результатів розвитку, а з побажань, а також думок, які не беруть до уваги причинно-наслідкові зв'язки... Якщо їм задавали питання..., чому вони хочуть поставити себе вище тих, кого вони аж ніяк не вищі, то у відповідь вони посилалися на археологічні знахідки, народні пісні, лексичні запозичення, олтарі, книги, бажаючи тим самим довести, що без їх сприяння даний народ ще й сьогодні животів би у невігластві»⁷.

Аналізуючи порушену у статті проблему, не можна обійти і питання міфологізації суспільної свідомості. «Становище гуманітарних наук у масову епоху особливо хистке, — писав засновник герменевтики, визначний німецький філософ Г.-Г. Гадамер, — у наскрізь організованому суспільстві кожна група інтересів спрацьовує залежно від своєї економічної й соціальної влади. І наукове дослідження вона оцінює за тим, наскільки його результати вигідні чи шкідливі їй як владі... Тиск інтересів економіки та суспільства — це тягар для науки... Так, наприклад, зацікавленість батьківщини в описі політичної історії може стати особливо сучасною. Наскільки *сильно диференціюється одна й та сама історична подія* (курсив наш — Авт.) серед серйозних дослідників різної національності, загальновідомо. Це відбувається не через оцінку дії, а через внутрішню належність, яка задає точку зору. Однак подібні речі легко змінюються, тому й прагнуть стати на точку зору, вигідну громадськості»⁸.

Не встигли історики подолати «білі плями» радянського періоду, як настав якісно новий етап міфологізації суспільної свідомості. Міфологічний тип свідомості, за визначенням фахівців соціології історії, оперує образами, а не поняттями, робить узагальнення на рівні сприйняття почуттями, маніпулює готовим набором усталених образів і уявлень. «Особистість з міфологічною свідомістю не здатна до самосвідомості..., їй не властиві самоконтроль над власними вчинками й діями, і прийняття повної відповідальності за них. Тому вона потребує контролю з боку тієї спільноти, де проходить її життя..., розвивається система суворого соціального контролю, яка майже, якщо не абсолютно, підпорядковує людину певним правилам поведінки»⁹ (курсив наш — Авт.).

«...Проблема міфу — це найтуманніша з усіх проблем історичної методики... — зазначав Г. Гадамер. — Смісл міфу, смісл казок найглибший... Ми взагалі не ті, хто спроможний тлумачити міфи, бо скоріше міфи тлумачать нас,... міфи мають власну історичну глибину»¹⁰.

Отже, цілеспрямована міфологізація свідомості (зараз не йдеться про репродукування міфів як природну властивість колективної історичної пам'яті) не є такою вже суспільно індуференою. Більше того, вживляння до масової свідомості міфів перешкоджає побудові реальної демократії та громадянського суспільства — керованою, спантеличеною «біомасою» легко управляти у своєкорисливих інтересах. Відсутність доступу до історичної інформації або навмисне її перекручення в чііхось кон'юнктурних інтересах не дає особистості гармонійно розвиватися, стати господарем своєї долі, робить її легкою жертвою маніпуляцій, «гарматним м'ясом» боротьби за владу під прикриттям інформаційних технологій.

Конструювання нового бачення власної історії породило псевдонаукову схему, за якою певні періоди історії України подавалися як цілком негативні смуги, «втрачений час» національної історії. Вже сама по собі така конструкція формувала у співгромадян некритичний, недіалектичний, а то й конфронтаційний стиль мислення — аж до суцільного заперечення тих часів, коли ті самі люди мали цілком пристойний рівень існування (після 1991 р. Україна щорічно втрачала з різних причини 10 тис. науковців, інженерно-технічних працівників, викладачів).

Носіїв таких поглядів зовсім не цікавить, що співгромадяни так і не отримають справжнього задоволення свого невід'ємного права на доступ до інформації, що це спотворює світогляд, закладає суспільно-психологічні передумови для автаркії різних поколінь українського народу. Парадоксально, але саме ті, хто ратує за подолання «комплексу меншовартості малороса», докладають (свідомо або ні) зусиль до плекання цього комплексу через формування розірваної (дисперсної) картини минулого України, відсікаючи нащадків від того, чим вони мають пишатися і наслідувати.

Насправді, і матеріальний, і духовно-культурний статок, усталена ментальність населення України є синтезованою субстанцією всього, що мало місце в попередні часи (не тільки, звичайно, радянські). Досить сказати, що і за часів Російської імперії, і за часів СРСР Україна перетворилася на один з провідних в економічному відношенні регіонів (більш розвинений, ніж чимало з регіонів власне Росії), етнічні українці посідали помітне місце серед правлячої верхівки, воєначальників, зробили вирішальний внесок у розвиток багатьох галузей науки й техніки тощо. Наведемо, як приклад, промовистий факт з військової історії — з часів Петра I і до 1917 р. українці дали Російській імперії чотирьох фельдмаршалів, понад 3 тис. генералів і адміралів, третину офіцерського корпусу¹¹.

Перенесені українським народом очевидні страждання, пригнічення жорстокість, змальовувалися як атрибути винятково певних історичних відрізків, хоча будь-який період вітчизняної і всесвітньої історії, будь-які злами у розвитку людства рясніють насильством й нерідко брали велику людську ціну за те, що нащадки розцінювали згодом як прогрес. Досить згадати страшні жертви доби розбудови капіталізму серед народів Європи та колоніальних земель, величезні втрати народонаселення епохи релігійних війн Реформації та Тридцятилітньої війни, загибель шостої частини французів під час того, що сама ж буржуазна історіографія назвала Великою буржуазною революцією і Наполеонівськими війнами, близько 100 млн. африканських рабів, з яких лише десята частина дісталася Америки, винищення голодоморами народів Індії та Ірландії тощо.

Однак доводиться тверезо усвідомлювати, що міфологізація й героїзація історії, яка, можливо, не має нічого спільного зі справжніми науковими методами, була і залишається в арсеналі людства засобом соціальної мобілізації: для відсічі ворогу, творення держави, консолідації зусиль для досягнення певної надмети, формування політичних або етнічних спільнот.

Яскраво це проглядається на прикладі історії Великої Вітчизняної війни. Пам'ять про неї та Перемогу виступає однією із капітальних конструкцій пострадянської колективної ментальності. Однак процеси побудови плюралістичного, демократичного суспільства неминуче викликають перегляд певних оцінок на основі залучення нового фактичного матеріалу, відмови від певних табу (тут ми маємо на увазі саме сумлінний науковий пошук).

У результаті сакральні теми сприймаються більш скептично, «міфи розвінчуються», усуваються кон'юнктурні нашарування, свідомі фальсифікації офіційної радянської науки. З іншого боку, докладаються зусилля до свідомої дискредитації звитяги, кращих проявів духу наших предків. Скажемо відверто: від народів колишнього СРСР вимагають відмови від тієї спадщини минулого, яка цементує, надає сили для обстоювання сучасних національних інтересів.

Натомість на Заході вкрай обережно ставляться до свого минулого і зовсім не культивують комплекси провини перед іншими народами. Цікаво, що найстаріша демократія Європи — Велика Британія — під час негласного узгодження позицій союзників перед Нюрнберзьким процесом віднесла до переліку «недоторканих» проблем (крім передвоєнної політики та Мюнхенської угоди) ще й власну зовнішню політику XIX століття та Англо-бурську війну 1899–1902 рр.¹²

В Україні, відбувається одночасне поширення й конфліктність строкатих, подекуди полярних історичних міфів або контраверсійних поглядів на минуле. Причини цього полягають у суттєвих регіональних відмінностях, незавершеності процесу формування політичної нації, багатонаціональному складі населення, зіткненнях між традиційною ментальністю, усталеними поглядами на історію з ревізією традиційних поглядів на минуле, цілеспрямованими зовнішніми інформаційно-психологічними впливами тощо.

Однак, на нашу думку, глибинна причина люфту в оцінці минулого України (насамперед — радянського періоду), включаючи взаємопов'язані проблеми політики радянської влади та опору їй з боку національно-визвольного руху, полягає у розбіжностях у ставленні суспільно-політичних сил до суверенітету України як такого, висуванні різних моделей її розвитку, різних зовнішньополітичних орієнтацій.

Це — природна ситуація. Але до неї додаються і своєкорисливі зусилля, спрямовані на перетворення історичної пам'яті та історичних досліджень у заручницю політичних маневрів. Різні політичні сили намагаються експлуатувати певні пласти історичної пам'яті, апелювати до світоглядних кліше, міцно закарбованих у свідомості різних вікових, національних, регіональних категорій населення.

Ситуація у сучасній Україні (в морально-політичному й науковому вимірах) ускладнюється тим, що частина учасників дискусій довкола історії ОУН та УПА намагається законсервувати, відстояти міфи компартійної пропагандистської машини, а частина їхніх опонентів — створити міфи нові (їх методологія практично ідентична). При цьому обидві сторони ретельно обминають ті історичні реалії, які не вкладаються в «прокрустове ліжко» їх концептуальних побудов і трактування. Подій, котрі здебільшого заслуговують на скорботу й каяття, а не перетворення їх на аргументу у боротьбі за політичний вплив на населення чи зовнішньополітичні симпатії.

На жаль, при всьому бажанні сучасникам важко отримати реалістичну, багатовимірну картину подій у Західній Україні (невіддільну від творення реалістичної історії УРСР та СРСР в цілому). Як правило, на перший план виходять емоційно загострене зображення насильства тієї або іншої сторони, нескінченний ряд епізодів афектованої пам'яті. В той же час історики майже не наважуються на аналітичну репрезентацію тогочасних подій.

Хотілося б сподіватися, що оцінки сучасниками, особливо — науковцями, всіх наслідків входження земель Західної України до складу УРСР та СРСР не будуть «пласкими», одномірними, а стануть діалектично враховувати всі історичні фактори, які його спричинили, вплинули на перебіг цих процесів. Інакше важко дати раціональне пояснення багатьом подіям в Західній Україні і радянського періоду історії України в цілому, що існували одночасно, і мали неоднозначні наслідки для подальшої долі нашого народу.

Згадаємо, що саме в цей час, з погляду історичної ретроспективи, закладаються міжнародно-політичні й геополітичні передумови для суверенітету й соборності України: в рамках УРСР об'єднуються майже всі українські етнічні землі (які б цілі не переслідував при цьому Сталін). Україна стає членом ООН з моменту її створення у 1945 р. У 1946 р. УРСР обрали до Економічної і Соціальної ради ООН, у 1947 р. — до Економічної комісії ООН, у 1948–1949 рр. республіка була членом Ради Безпеки ООН.

Попри відсутність реальної самостійності України на міжнародній арені, її присутність та діяльність у міжнародних організаціях, участь в обстоюванні прав народів на визволення від колоніальної залежності, боротьбі за мир формували відповідне міжнародного реноме УРСР, закладали політико-інформаційні засади для швидкого визнання України іноземними державами після 24 серпня 1991 р. Нігілістичне ставлення до геополітичних здобутків України радянського періоду (насамперед — досягнення де-факто соборності українських земель) може ускладнити обстоювання того статус-кво, який Україна отримала на основі наріжного для сучасного світоустрою принципу непорушності післявоєнних кордонів.

Соціально-економічні здобутки західноукраїнських земель можна розцінити як безпрецедентні за всю їх історію (хоча те, що «заганяли дубцем до раю», заперечувати безглуздо). Постав багатогалузевий промислово-енергетичний комплекс із суттєвою часткою науковомістких виробництв. Найбільш вражаючим стало втягнення широких верств українського населення (жертв дискримінаційної політики іноземних урядів) до різних форм соціальної активності. Розвиток освіти й культури (до 1950 р. в регіоні працювало 166 науково-дослідних установ, 20 педагогічних й 35 вчительських інститутів, не рахуючи 24 інших багатогалузевих вищих закладів освіти проти 4 за часів II Речіпосполитої, 82 педагогічних училищ¹³), сприяв появі широкого прошарку нової інтелігенції, котра, здебільшого, і виступила головною рушійною силою національно-демократичного руху, спрямованого проти соціалістичного ладу.

Це зайвий раз підкреслює неспроможність вульгарного розуміння рушійних сил історії у вигляді жорстко підпорядкованої «базису» і «надбудови». У випадку з землями Західної України в період розпаду СРСР якраз став домінуючим ментальний фактор, етнокультурна окремішність

регіону як одного з піонерів відцентрових тенденцій в УРСР. Аналіз підґрунтя конфліктів у післявоєнному світі підтверджує закономірний характер превалювання позаекономічних мотивів (етнічних, етнорелігійних, історико-культурних тощо) у внутрішніх конфліктах у державах, складних за національним та релігійним складом населення, з наявністю регіонів (земель) зі своєрідним історичним шляхом або включених до фактично унітарних держав із застосуванням примусу, внаслідок тих або інших міжнародних комбінацій.

Руйнація ж виробничого комплексу, створеного в регіоні зусиллями народів України та СРСР в цілому, інші наслідки «перехідного періоду» спричинили в Західній Україні до найвищого за часів незалежності рівня безробіття, найнижчого офіційного доходу на душу населення, абсолютного скорочення чисельності населення, масової міграції працездатного й соціально мобільного населення на роботу за кордон (лише з Львівської області — до 500 тис. осіб, здебільшого нелегально).

У свою чергу масове перебування, часткова або повна інтеграція найбільш активних вихідців із Західної України до соціально-економічного або культурно-ментального середовища зарубіжних країн, проблема виховання залишених в Україні дітей у майбутньому серйозно загрожує ерозією самобутнього соціально-політичного й етнокультурного феномену «українського П'ємонту», завдяки якому Західна Україна відігравала особливу роль у збереженні національних й державницьких прав українського народу.

Вивчення й суспільне обговорення складних проблеми минулого ОУН та УПА відбувається у принципово інших історичних умовах, новій ситуації у світі та в Україні. Постає завдання творення своєрідного «єдиного історіографічного простору» науковців України та національної діаспори, подолання ідеологічних й концептуальних суперечностей, штучних нашарувань доби міжблокового протистояння у світі. Про це ще наприкінці 1970-х років писав відомий історик професор О. Оглоблин: «Українська еміграційна історіографія — це невід'ємна частина цілої української історіографії, *головний осередок якої, з природи речей, може бути лише в Україні* (курсив наш — Авт.). Хочемо ми того, чи не хочемо — байдуже, чи тут на еміграції, чи там, на батьківщині, — українська історична наука — одна і єдина, а українські історики — тут і там брати по науці. Це елементарна істина, яку, проте, нерідко забувається»¹⁴.

Водночас відбувається перенесення до історіографічного простору України полемічних, суб'єктивних, політично заангажованих поглядів та концепцій еміграційної й зарубіжної в цілому науки. Цьому сприяло не тільки те, що на осмислення суперечливих подій минулого був потрібен час та методологічне «розкріпачення» історичної науки, й перенесення до

України через різноманітні неурядові організації та наукові центри (які часто виступали спонсорами вітчизняних наукових проєктів) притаманних їм ідеологічних поглядів.

На оцінках сучасниками історії протиборства в Західній Україні як аспекту її інтеграції до радянської держави помітно відбивається регіональний вимір історичної пам'яті. Він формувався століттями у залежності від історичної долі земель, їх державної приналежності, впливу тих або інших офіційних ідеологічних доктрин, національно-релігійної картини тощо. Окремим фактором стала тривалість перебування регіонів у складі радянської державності, сумісність ментальності їх мешканців із панівними ідеологічними доктринами СРСР (котрі всотували багатоміліардні ментальні інгредієнти східнослов'янської спільноти, на що звертав увагу ще М. Бердяєв).

При цьому доводиться з жалем констатувати, що національна інтелігенція так і не спромоглася сформувати зрозумілі й прийнятні для більшості співгромадян концептуальні підвалини формування духовного простору пострадянської України й ідеології державотворення.

Модель, заснована на виняткових пріоритетах титульної нації не тільки не запрацювала (за даними Центру Разумкова, 71% опитаних висловився саме за громадянсько-політичну, і лише 29% — за етнокультурну ідентичність населення України), а й породила піднесення відцентрових настроїв під час загострення політичної криз в Україні, міжрегіональну напругу.

Дух і буква діючих конституційних норм не дозволяють вимагати від громадянина відмови від національної ідентичності як умови політичної, громадянської лояльності, законслухняності. Це ж суперечить і усталеним нормам політико-правової коректності європейських країн, їх інтегрованих структур, до яких намагається приєднати Україна.

Визнання багатоманітності регіонального та поліетнічного вимірів буття Української держави, наявність регіональних моделей історичної пам'яті зокрема, жодною мірою не тотожне поширюваному в багатьох публікаціях (включаючи і російські видання) фаталізму щодо майбутнього територіальної цілісності України. Єдність держави здатні забезпечити як повага до самобутності її регіонів, гнучка політика «центр-регіони», так і те, що 90% опитаних громадян, незалежно від місця проживання, сповідують однакові базові цінності — стабільність, правопорядок, повагу до основних прав людини, добробут.

У зв'язку з цим не завадить згадати думку глави Української Держави (1918 р.) гетьмана П.Скоропадського (досягнуті за 7 місяців нестабільного існування його адміністрацією успіхи у державотворенні, зовнішній політиці, науково-культурному будівництві не можуть не вражати). Аналізуючи

підсумки свого правління, П. Скоропадський у 1922 р., писав: «У національному питанні я вважав за потрібне найсильніше підтримувати українські національні змагання, але не культивувати в українцях особливої ненависті до Росії і не накидати силоміць українську культуру... Засвоєння українських шовіністично-націоналістичних тенденцій я вважав з державного боку шкідливим, бажаючи натомість розвитку територіально-державного патріотизму»¹⁵ (курсив наш — Авт.).

Не зайвим буде згадати і про повчальне підвищення уваги до історико-громадянського виховання у сусідній Польщі. На фоні орієнтації на стратегічне партнерство з Євросоюзом, НАТО і США Польща все більше намагається обстоювати власні інтереси, в тому числі — у питаннях внутрішнього укладу життя.

В ідейно-духовній сфері Польщі, піонера вестернізація та євроатлантичної інтеграції серед посткомуністичних держав, усе відчутнішими є ознаки ерозії польської нації — як духовні, так і демографічні. За два роки країну покинув у пошуках «кращої долі» на Заході мільйон соціально активних громадян (з урахуванням нелегальної міграції — 2 млн.), серед молоді до 30 років бажання виїхати працювати за кордон виявило 60% опитаних, а 22% респондентів заявило про бажання назавжди залишити країну. Стурбованість поляків, вихованих на католицьких цінностях, багатовікових традиціях «шляхетської демократії» і боротьби за національне визволення, викликає потік не кращих ідейно-духовних впливів Заходу.

Клерикальні кола, котрі так багато зробили для повалення комуністичного режиму, зараз з відразою ставляться до ідеологічної надбудови капіталістичного способу виробництва, проповіді егоїзму, індивідуалізму, сексуальної розперзаності тощо. На сайті націонал-популістської партії «Самооборона» часто цитують покійного Папу Римського Іоанна Павла II: «Для нас неприйнятна точка зору, згідно з якою єдину альтернативу після падіння комунізму повинен становити капіталізм». Церква агітує за повернення до ментальних цінностей аграрної Польщі XIX ст. Сильні антикапіталістичні настрої спостерігаються і серед членів правих і лівих партій.

З дитячого садка планується розпочати вивчення національного гімну та державної символіки, а в школах студіюватимуть новий курс історії Польщі, розмежований із курсом всесвітньої історії — у Міністерстві освіти вважають, що концентрація на історії країни окремо від всесвітньо-історичного контексту сприятиме формуванню патріотизму. Передбачається відвідування учнями і студентами героїко-патріотичних пам'яток, пам'яток культури. З осені 2006 р. в армії запроваджено посади офіцерів з виховної роботи, розпочато реалізацію державної програми «розвитку любові до батьківщини сучасними педагогічними засобами», обов'язковими стають відвідини вояками театрів, музеїв, виховних бесід тощо¹⁶.

Норма Конституції України гарантує, що держава не має права вимагати від громадянина слідування тим або іншим ідеологічним оцінкам минулого. Це, звичайно, стосується й оцінки діяльності руху ОУН та УПА (крім тих їх учасників, які відповідно до чинного законодавства визнані обґрунтовано засудженими) і політики радянської влади в регіоні (крім законодавчо засуджених незаконних репресій, осіб, засуджених за тяжкі злочини).

Водночас держава навряд чи має право стояти осторонь проблеми оцінки руху ОУН та УПА: по-перше, безглуздо заперечувати, що це була одна з форм боротьби за суверенітет і соборність України, по-друге, ця проблема минулого свідомо перетворюється у джерело напруги та дестабілізації у суспільстві.

Доцільно, нарешті, перевести обговорення у раціональну площину, розглядати українське повстанство компаративно, як один із історичних прикладів внутрішнього збройного конфлікту, приклад гострого протиборства націонал-патріотичних сил проти силового нав'язування певної моделі соціально-економічного та духовного розвитку. Важко не погодитися, що доба Другої світової та післявоєнна історія людства рясніють десятками, як що не більше, аналогічних рухів.

Зауважимо, що масові прояви обопільного насильства ставали неодмінною рисою внутрішніх, громадянських конфліктів. «Дика лють, небачені бузувірства і жорстокість, — пише сучасний дослідник К. Лагунов, — ось що відзначало селянське повстання 1921 року... Комуністів не розстрілювали, а розпилювали навіпіл пилами або обливали холодною водою і заморожували. А ще розбивали дубцями черепи; заживо спалювали; вפורювали животи, пхаючи у черевну порожнину збіжжя і м'якину; тягли за кіньми; проштрикували кілками, вилами, розпеченими піками; розбивали молотками статеві органи; топили в ополонках і колодязях. Важко уявити і описати всі ті нелюдські муки і тортури, через які на шляху до смерті пройшли комуністи і всі ті, хто хоч якось виявив доброзичливе ставлення до Радянської влади ...».

Справді, при найближчому розгляді збройних конфліктів внутрішнього характеру постає моторошна картина: взаємне оскаженіння, кров, підступ, насильство по відношенню до мирного населення. Навряд чи доводиться сумніватися, що у всіх випадках, коли народ стає об'єктом насильства, певна його частина вдається до радикальної реакції, застосування крайніх засобів, що не залишають місця для загальнолюдських норм моралі. Це закономірність світової історії і Україна тут не виняток — згадаємо криваві ексцеси доби Хмельниччини, Коліївщини, отаманщини 1918–1920 рр. Згадані приклади минулого перестерігають, що найбільш ефективним шляхом є гармонізація відносин між державою та суспільством, між різними верствами населення, забезпечення ненасильницької моделі прогресу.

Документи засвідчують справжню глибину і трагізм громадянського конфлікту, що супроводжувався жертвами й стражданнями не тільки багатьох тисяч мешканців Західної України, а й вихідців з інших регіонів нашої держави. Болісна пам'ять, скорбота, незагоєні рани лихоліття дотепер бентежать душі сучасників, обумовлюють загострене сприйняття історії ОУН та УПА.

Проте знати і пам'ятати про драматичні сторінки вітчизняної історії необхідно, аби не допустити повторення цього у майбутньому. Власна історія переконує нас у тому, що єдиним шляхом стабільного розвитку суспільства є злагода й національна консолідація. Заради цього ми маємо шукати визнавати й приймати сувору й «незручну» правду, прощати один одному, щоб не перекладати цей важкий спадок на плечі прийдешніх поколінь. Професійні історики в Україні мають повну можливість зробити свій внесок у перетворення минулого з поля конфронтації у сферу порозуміння.

¹ Шлях перемоги. — 2006. — 18 жовтня. — С. 2.

² Філософія історії. Антологія. — М., 1995. — С. 131, 134.

³ Пожидасєв Є. Історична свідомість в становленні громадянськості // Україна: стратегічні пріоритети. Аналітичні оцінки-2005. — К., 2005. — С. 347.

⁴ Україна: стратегічні пріоритети. Аналітичні оцінки-2005. — К., 2005. — С. 188, 349–353.

⁵ Дашкевич Я. Дорогами української Клію. Про стан історичної науки в Україні // Пам'ять століть. — 1996. — № 3. — С. 4.

⁶ Радченко Л.О. Сучасна історіографія національно-демократичної революції в Україні 1917–1920 рр. — Х., 1996. — С. 13.

⁷ Див.: Бибо И. Нищета духа малых восточно-европейских государств // ЭКО. — 1992. — № 4.

⁸ Гадамер Г.-Г. Істина і метод. — К., 2000. — Т. 2. — С. 41–42.

⁹ Миронов Б.Н. Історик и социология. — Л., 1984. — С. 124–125.

¹⁰ Гадамер Г.-Г. Назв. праця. — Т. 2. — С. 36.

¹¹ Військова слава України. XVIII — поч. XX сторіччя. — К., 2007. — С. 41.

¹² Лебедева Н. Неизвестный Нюрнберг // Родина. — 1991. — № 6–7. — С. 124.

¹³ Історія України. Україна в роки Другої світової війни. Возз'єднання українських земель. Повоєнний розвиток республіки (1939–1955 рр.). — К., 1992. — С. 48.

¹⁴ Оглоблин О. Завдання української історіографії на еміграції // Український історик. — 1978. — № 4. — С. 59.

¹⁵ Нагаєвський І. Історія Української держави двадцятого століття. — К., 1993. — С. 129–130.

¹⁶ Майданов В. Дети зубрят патриотизм // «2000». — 2007. — 2 февраля.

¹⁷ Кожин В. Россия. Век XX-й. — Краматорск, 2002. — Кн. 1. — С. 223.

Статья посвящена проблеме оценки деятельности ОУН и УПА. Раскрываются особенности общественных рефлексий и поиск путей консолидированной оценки этой страницы отечественной истории.

Ключевые слова: ОУН, УПА, украинский национализм, национально-освободительное движение, политика памяти.

The article is devoted to the problem of evaluation the activities of OUN and UPA. The features of public reflections and searching the ways of consolidated appraisal of this page of domestic history are uncovered.

Keywords: OUN, UPA, Ukrainian nationalism, national-liberation movement, memory politics.